

ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто та проаналізовано особливості процесу трансформації вищої освіти в Україні. Доведено, що процеси змін та перетворень, які переживає система української вищої освіти, слід визначати як трансформацію, а не модернізацію, реформування чи перетворення.

Ключові слова: трансформація, вища освіта, трансформаційні процеси, модернізація, реформування, перетворення, адаптація, глобалізація, євроінтеграція, освітня система.

В статье рассмотрены и проанализированы особенности процесса трансформации высшего образования в Украине. Доказано, что процессы изменений и преобразований, которые переживает система украинского высшего образования следует определять как трансформацию, а не модернизацию, реформирование или преобразование.

Ключевые слова: трансформация, высшее образование, трансформационные процессы, модернизация, реформирование, превращения, адаптация, глобализация, евроинтеграция, образовательная система.

The author reviewed and analyzed features of higher education transformation process in Ukraine. It was proved that processes of changes and conversions which now are taking place at sphere of Ukrainian higher education are the transformation itself, not modernization, reformation or conversion.

Key words: transformation, higher education, transformation processes, modernization, reformation, conversion, adaptation, globalization, eurointegration, educational system.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття в Україні відбулося багато різного роду змін: проголошення незалежності, зміна державного режиму із тоталітарного до демократичного, перехід від планової економіки до ринкової, вибір євроінтеграційного курсу в міжнародній політиці тощо. Згадані переломні події у житті суспільства викликають потребу в докорінній трансформації освітньої системи загалом та вищої освіти зокрема [4, с.154].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість вітчизняних науковців, розуміючи актуальність та неминучість процесів змін у системі вищої освіти України, займалися дослідженням даного явища. Проте, як можна відзначити, серед авторів немає єдності щодо дефініції даних процесів. Так, одні називають дані процеси модернізацією (Кремень В. Г., Степко М. Ф., Парахіна М. Б. та інші), другі – трансформацією (Соскін О. І., Мудра-Рудик Я. А. тощо), ще інші – реформуванням (Ширмер Я., Згуровський М. З., Ніколаєнко С. М. та інші).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз категорій модернізації, реформування, перетворення тощо у контексті процесів змін, що мають місце в сфері вищої освіти України,

є не вирішеною раніше частиною досліджуваної проблеми.

Мета роботи. У даній статті автор спробує довести, що найбільш доречно визначати процеси змін, які зараз відбуваються у сфері вищої освіти України саме як трансформацію.

Виклад основного матеріалу. Передусім, потрібно розглянути, як у науковій літературі трактують поняття «модернізація», «реформування», «трансформація» тощо.

Модернізація (фр. «оновлення») – оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог [8, с. 303].

Переважає більшість науковців розглядає модернізацію вищої освіти в контексті Болонського процесу. Тобто, існуючу освітню сферу необхідно приводити до вимог Болонської системи. Отже, напрошується висновок, що явище модернізації у вищезгаданому сенсі є штучним, суб'єктивним. Необхідність у модернізації визначається людиною та відбувається з її безпосередньої волі та під її керівництвом.

Реформування (лат. *reformo*) – перетворення, що вводиться законодавчим шляхом. Зокрема, процес перетворення держави, розпочатий владою

з необхідності. Кінцева мета будь-якої реформи – зміцнення та оновлення державних засад, що, однак, не завжди несе за собою поліпшення рівня життя, скорочення державних витрат і навпаки – збільшення доходів [8, с. 357].

Поняття реформування вищої освіти є близьким за своєю суттю до поняття модернізації вищої освіти і, крім того, носить нормативно-правовий характер. Так, наприклад, Указ Президента України «Про основні напрямки реформування вищої освіти в Україні» (Леонід Кучма, від 12 вересня 1995 р., № 832/95) адресований міністерствам, іншим центральним органам державної виконавчої влади і передбачає забезпечення даними структурами виконання заходів з реформування системи вищої освіти України, передбачених у статтях документа [12].

Трансформація (лат. *transformatio* – «перетворення») – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь [8, с. 384].

Стосовно перетворень у системі вищої освіти передусім варто відзначити, що дані процеси відбуваються під впливом глобальної соціальної трансформації загалом та трансформації економіки України зокрема і є тісно пов'язаними з ними.

У даному сенсі трансформація – це дія або процес зміни форми, вигляду, природи або характеру суспільства або окремої структури. Трансформація означає перетворення сутнісних компонентів соціуму, всіх сторін сфер суспільного життя.

Трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними. Головне в трансформації – саме перетворення форм і змісту суспільного життя, інституційної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших соціокультурних змін.

Термін «трансформація» – це не просто синонім термінів «розвиток», «зміни», «перетворення», «модернізація» та ін., а самостійна соціологічна категорія теорії соціального розвитку. Дана категорія описує особливий стан суспільства, при якому відбуваються якісні зміни форм соціальних зв'язків і способів розвитку. Трансформація може включати в себе компоненти модернізації та реформування.

Інноваційний розвиток економіки і соціальної сфери вимагає високого рівня освіти, підвищення інтелектуального і духовного потенціалу суспільства, підготовки нової генерації людей, здатних створити нову техніку і технології, активно втручатися і здійснювати реформування економіки, розвивати духовність і культуру населення [11, с. 205].

Історія неодноразово доводила, що переломні події в житті суспільства завжди викликають наступну трансформацію діяльності освітніх закладів. Державотворчі процеси в Україні наприкінці ХХ ст. не стали винятком. Набуття Україною державної незалежності, як уже зазначалося вище, об'єктивно викликало структурні й змістовні зміни у системі вищої освіти. Принципово нове становище вищої школи, пов'язане здебільшого з

її орієнтацією на потреби інформаційного суспільства та необхідністю реагування на загальноосвітні тенденції.

В історичному контексті функції системи вищої освіти розглядаються як категорія, що відображає зміст діяльності окремих елементів соціальної системи в цілому. До основних соціальних функцій вищої освіти можна віднести соціально-економічні, пов'язані з формуванням і розвитком інтелектуального, науково-технічного і кадрового потенціалу суспільства; соціально-політичні, реалізація яких дозволяє забезпечити безпеку суспільства в найширшому її розумінні, соціальний контроль, соціальну мобільність, стійкий розвиток суспільства, його інтернаціоналізацію та інтеграцію до загальноцивілізаційних процесів; культуротворчі функції, що сприяють розвитку духовного життя суспільства, де вищій школі належить вирішальна роль, бо вона не лише безпосередньо впливає на формування особистості, але й формує в неї відчуття соціальної відповідальності, дозволяє зберегти, розвивати і передавати духовну спадщину. Необхідно також відзначити зростаючу тенденцію взаємодії і «проникнення» одна в одну вищеназваних функцій.

До того ж варто звернути увагу на те, що трансформація соціальних функцій вищої освіти – явище достатньо постійне. Проте у певних історичних періодах швидкість даних змін істотно різниться. Визначити загальні тенденції у досліджуваній період відповідно та внаслідок трансформації системи вищої освіти є цілком реально. Аналіз цих тенденцій, на думку автора, багато в чому обумовить і подальшу стратегію розвитку вищої освіти України.

Бум вищої освіти, що розпочався у 90-ті рр. ХХ ст. (зі становленням незалежної України), на початку ХХІ ст. сягнув своєї кульмінації. Якщо кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації на 10 тис. населення становила у 1994 р. 297 осіб, то у 2007 р. – 578 осіб, у тому числі у державних ВНЗ III-IV рівнів акредитації – відповідно 173 і 174 особи на 10 тис. населення [1]. У 2011/2012 навчальному році мережа вищих навчальних закладів налічує 854 заклади усіх рівнів акредитації та форм власності у порівнянні з 861 у попередньому 2010/2011 н. р., оскільки відбулося скорочення на 7 закладів, головним чином за рахунок оптимізації та реорганізації ВНЗ I-II рівнів акредитації. Серед них – 188 приватних навчальних закладів – майже чверть від функціонуючих [5]. Отже, за нових умов зріс попит на вищу освіту, що призвело до збільшення загальної чисельності тих, хто її здобуває. Разом з цим відбулася трансформація певних функцій вищої освіти. Основою цього процесу стали нові концептуально-правові засади розвитку освіти в Україні. Значною зміною в реформуванні української вищої освіти стало корегування структури предметів. У цьому відношенні зменшилася частка студентів, які навчалися інженерним спеціальностям та вивчали

природничі науки. Проте збільшилась кількість студентів, які вивчають право, економіку, бізнес тощо. На той час можна було погодитись з думкою дослідників Я. Ширмера та Д. Снелбекера, які вважають, що найуспішнішими у перехідному періоді від тоталітарного суспільства до демократії вважаються країни з високою часткою студентів, які вивчають суспільні науки, та меншою часткою студентів, які вивчають природничі (інженерні) науки. На середину 90-х рр. такими країнами були Словенія, Польща та Естонія, стосовно ж України аналогічні процеси лише набували чинності [13, с. 43]. Проте вже через десять років розвитку суверенної України профільні пріоритети абітурієнтів змінилися. Так, вже на початок 2002 р., порівняно з 2000 р., кількість зарахованих за галузями знань за державним замовленням з гуманітарних дисциплін збільшилася на 6,3 %, права – на 19 %, а економіки, комерційної діяльності та підприємництва – на 19,4 % [14]. Водночас кількість зарахованих за напрямом «Інженерія» підвищилася лише на 3,7 %. Зазначимо, що дана тенденція (мається на увазі зростання зацікавленості абітурієнтів природничими та точними науками) зберігається і до сьогодні. Отже, аналізуючи наведені цифрові дані, можна зробити висновок, що поряд зі зростанням чисельності студентів гуманітарного напрямку стабілізувався також обсяг державного замовлення, став домінуючим попит абітурієнтів щодо спеціальностей технічного і технологічного профілів.

Якщо ж охарактеризувати сучасну ситуацію, що склалася на ринку праці України, то передусім простежується брак працівників робітничих спеціальностей (випускники ПТНЗ). Це, на думку автора, зумовлене тим, що у зв'язку з падінням престижу професійної освіти, починаючи з кінця 90-х років ХХ ст. та відповідно до цього зростаючої пропозиції з боку вищих навчальних закладів, переважна більшість випускників шкіл змогла отримати вищу освіту та після цього не погоджувалася працювати на посадах, які не вимагають вищої освіти. Разом з тим, відсутність або дуже малий конкурс при вступі до ВНЗ спричинив те, що диплом про здобуття вищої освіти отримали фахівці, кваліфікація яких насправді є доволі низькою, тому більшості з них не вдалося знайти роботу відповідно до отриманої спеціальності. Частина з даних випускників ВНЗ перебуває у пошуках роботи, а частина, незважаючи на отриманий диплом про вищу освіту, працює за спеціальностями, що потребують середньої кваліфікації. Разом з тим, для сучасного ринку праці України стало характерним інше, доволі цікаве явище: заробітна плата середньокваліфікованих працівників часто є вищою від заробітної плати працівників середньої ланки, які обіймають посади, що вимагають вищої освіти (наприклад, менеджери).

Перебудова системи підготовки фахівців у вищих навчальних закладах зумовила зміни в системі державного управління вищою освітою,

управлінні ВНЗ, організації навчального процесу, оновленні змісту навчальних програм тощо. Це, у свою чергу, вимагає набуття відповідних компетентностей керівними кадрами на різних управлінських рівнях.

На початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні з'явилась реальна можливість більш динамічного розвитку зв'язків із навчальними закладами Західної Європи, Сполучених Штатів Америки та інших держав. Зокрема, Закон України «Про освіту» (травень 1991 р.) містив розділ «Міжнародне співробітництво». В ньому закладам освіти, науковим, науково-виробничим установам системи освіти, органам державного управління освітою надавалося право укладати угоди про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки із закладами освіти, науковими установами освіти зарубіжних країн, міжнародними організаціями, фондами тощо відповідно до чинного законодавства України; а також здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до законодавства на основі угод, укладених ними з іноземними юридичними, фізичними особами, мати власний валютний рахунок, створювати спільні підприємства [2]. У першій половині 90-х рр. ХХ ст. однією з форм міжнародного співробітництва пострадянських країн з іншими державами, в т.ч. і США, виявилось сприяння навчання студентів в зарубіжних навчальних закладах. Частка українських студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах США у середині 90-х рр. ХХ ст., виявилась найбільшою у порівнянні з ситуацією в інших колишніх радянських республіках і навіть окремих країнах Східної Європи. Це доводило зацікавленість України у взаємних контактах в освітянській сфері, наближало новий етап розвитку Болонського процесу за участю східноєвропейських пострадянських держав. Одним із перших встановив контакт із вищими навчальними закладами зарубіжних країн Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут». У 2004 р. він мав 94 договори про співпрацю з університетами в 34 країнах світу. Цікавий досвід набув Львівський національний університет імені Івана Франка. У 2001 р. за безпосередньою участю Львівського національного університету імені І. Франка створений Європейський колегіум польських і українських університетів (м. Люблін). Співробітництво вищих навчальних закладів України з міжнародними організаціями та установами (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи), Світовим банком, зарубіжними освітянськими фондами, певними вищими навчальними закладами впроваджувалось на двота багатосторонній основі. Такі поняття, як франчайзинг, валідаційна угода, закордонний кампус, транснаціональна освіта стали повсякденними реаліями нового століття.

Питання інтеграції України в європейській освітній простір у рамках Болонської декларації

акцентувало увагу на небезпеці сліпого копіювання інноваційних процесів в освіті. Застереження зводяться до упередження механічного копіювання реформи замість того, щоб приділяти головну увагу умовам, у яких можливий її успіх. Узагальнивши набутий ВНЗ досвід, колегія Міністерства освіти і науки України 24 квітня 2003 р. прийняла рішення «Про проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації». В ньому зазначалось, що «однією з передумов входження України до єдиного Європейського та Світового освітнього простору є запровадження у системі вищої освіти Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (ECTS), що функціонує на інституціональному, регіональному, національному та європейському рівнях і є ключовою вимогою Болонської декларації 1998 року».

Висновки. Аналізуючи характер змін у вищій школі, ми дійшли висновку, що в досліджуваній період стратегічні напрями трансформації освіти України визначені тенденціями загальноосвітнього розвитку і тісно пов'язані з внутрідержавними

процесами, у тому числі й у системі державного регулювання вищою освітою, з урахуванням поширення тенденції глобалізації, яка, зокрема, супроводжується загостренням конкуренції між державами, охоплення нею, окрім економіки, інших сфер, стає очевидним, що лише країна, яка розробить та забезпечить адекватні вимогам часу механізми державного регулювання вищою освітою, спрямовані на трансформацію освіти, може сподіватися на гідне місце в світі. Саме ці умови забезпечать можливість закладам вищої освіти стати інтелектуальним інструментом матеріального прогресу та гарантувати збереження загальнолюдської системи цінностей і гуманізації суспільного життя. Саме ці функції вищої школи визначають позитивну перспективу будь-якої держави.

Перспективи подальших досліджень. Вивчення даної проблеми показало, що доцільно дослідити вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників, які зумовлюють трансформаційні процеси у вищій освіті України та розробити методики прогнозування змін та оцінювання наслідків цих змін, що відбуваються внаслідок трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.
2. Закон України «Про освіту», 1991, № 34.
3. Згуровський М. З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі [Електронний ресурс] / М. З. Згуровський. – Режим доступу : <http://www.ntu-kpi.kiev.ua/education/charta.html>.
4. Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / Василь Григорович Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
5. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/vishcha>.
6. Ніколасенко С. М. Реформа вищої освіти України і Болонський процес: Інформаційні матеріали. – К. : КНЕУ, 2007. – 46 с.
7. Парахіна М. Б. Модернізація вищої освіти України / М. Б. Парахіна. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. – 188 с.
8. Словник іншомовних слів / [за редакцією О. С. Мельничука]. – К., 1994 р.
9. Соскін О. І. Трансформація системи вищої освіти в контексті європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / О. І. Соскін. – Режим доступу : <http://kyiv.osp-ua.info>.
10. Степко М. Ф. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес / М. Ф. Степко / Міністерство освіти і науки України. Науково-методичний центр вищої освіти. – К., 2004. – 126 с.
11. Трансформація вищої освіти в контексті викликів глобалізації / Мудра-Рудик Я. А. Хмельницький інститут соціальних технологій ВМУРОЛ «Україна». Хм., 2010. – 324 с.
12. Указ Президента України «Про основні напрямки реформування вищої освіти в Україні», 12 вересня 1995 р., № 832/95.
13. Ширмер Я. Реформи в Україні: ідеї та заходи / Я. Ширмер, Д. Снелбекер. – К. : Альтерпрес, 2000. – 220 с.
14. Дані про кількість зарахованих за галузями знань за державним замовленням (2000-2002 рр.) [Електронний ресурс] : За матеріалами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Режим доступу : www.mon.gov.ua.

Рецензенти: Коваль Г. В. – к.політ.н., доцент;
Палагнюк Ю. В. – к.політ.н.